

РОЗДІЛ І



Погожої літньої ночі на правому березі Валадинки рухалося у напрямку Дністра кільканадцятьеро вершників.

Йшли дуже поволі, майже нога за ногою. Попереду, на кілька десятків кроків випереджаючи інших, ніби у передовій варті, їхало двоє, але, не маючи, певно, причин остерігатися, вони не розглядалися довкола, а весь час перемовлялися, причому мало не щохвилини притримували коней, оглядаючись на решту почту, і тоді один із них покрикував:

— Помалу там! Помалу!

І почет іще дужче сповільнював крок, ледь-ледь посуваючись уперед.

Нарешті, виїхавши з-за пагорба, що затуляв їх своєю тінню, вершники опинилися на просторі, залитому місячним сяйвом, і відразу стала зрозумілою обережність: посередині гурту двоє коней, що йшли поряд, несли прив'язану до сидел люльку, а в ній хтось лежав.

Срібне проміння освітлювало бліде обличчя й заплющені повіки.

За люлькою їхало десятеро озброєних вершників. По списках без прапорців можна було впізнати, що це козаки. Одні вели за повід нав'ючених коней, другі їхали впорожні, але якщо ті двоє, котрі їхали попереду, здавалося, не

звертали на довкілля аніякісінької уваги, ці з побоюванням і тривогою озиралися навсібіч.

Проте місцевість здавалася цілковитою пустелею.

Тишу порушували тільки стукіт кінських копит та окрики одного із передніх вершників, котрий час від часу повторював свою засторогу:

— Помалу! Обережно!

Нарешті він звернувся до свого супутника.

— Горпино, далеко ще? — спитав він.

Супутник, що звався Горпиною і насправді був переодягненою у козацьку одержу дебелою дівкою, поглянув на зоряне небо й відповів:

— Не далеко. До півночі будемо. Минемо Вороже урочище, потім Татарський розліг, а там уже й Чортів яр. Ой! Після півночі й до третіх півнів туди ліпше не потикатися. Мені байдуже, а вам кепсько може бути, ой кепсько.

— Знаю я, — мовив той, що питав, — тобі сам чорт брат, але й на чорта є управа.

— Чорт не чорт, а управи досі ніхто не знайшов, — відповіла Горпина. — Ти б, соколику, хоч би й цілий світ обшукав, а ліпшої схованки для своєї князівни не знайшов. Тут після півночі ніхто не пройде, хіба що зі мною, а в яру узагалі жива людина ногою не ступала. Хто поворожити прийде, той біля яру зупиниться й на мене чекає, аж поки вийду. Не бійся. Не прийдуть сюди ні ляхи, ні татари, ні будь-хто інший. Чортів яр страшний, сам побачиш.

— Нехай собі буде страшний, а я приходитиму сюди стільки, скільки захочу.

— Звісно, приходитимеш удень.

— Коли сходу. А стане чорт поперек дороги, роги вправлю.

— Ех, Богуне, Богуне!

— Ой, Донцівно, Донцівно! Ти про мене не турбуйся. Візьме мене чорт, не візьме — не твоє діло, тобі ж я скажу: водися ти зі своїми чортами скільки душі влізе, аби

тільки князівна біди не знала, бо якщо їй щось станеться, тебе у мене з рук ні чорти, ні упирі не вирвуть.

— Якось уже мене топили, ще коли ми з братом на Дону жили, а вдруге, у Ямполі, кат голову поголив — тож мені тепер ніщо не страшно. Але тут інша річ. Я із приязні до тебе від нечистої сили стерегтиму її, волосині з голови не дам упасти, а людей їй у мене нема чого боятися. І від тебе вона нікуди не втече.

— Ох ти, сово! Якщо так, навіщо тоді біду мені наворожила, чому кричала на вухо: «Лях при ній! Лях при ній!»?

— То не я говорила, то духи. Але, може, щось змінилося. Завтра поворожу тобі на млиновому колесі. Вода усе скаже, тільки довго треба дивитися. Сам побачиш. Але ж ти лютий пес: скажеш тобі правду — розгніваєшся і за обух хапаєшся...

Розмова урвалася, чути було тільки стукіт копит об каміння і якісь звуки, що долинали від річки, схожі на стрекотання польових коників.

Богун і вухом не повів, хоч серед ночі такі звуки могли здивувати. Він підвів голову на місяць і глибоко задумався.

— Горпино, — мовив по хвилі.

— Що?

— Ти чаклунка, ти мусиш знати. Чи правда, що є таке зілля: як нап'єшся його — і нелюба покохаєш? Любисток, здається?

— Любисток. Але твоїй біді й він не зарадить. Якби князівна іншого не кохала, годі було б із неї й ковточка, але якщо кохає, знаєш, що буде?

— Що?

— Іще сильніше покохає того, іншого.

— А згинь ти зі своїм любистком! Ворожити вмєєш, а порадити — ні.

— Ось послухай: я інше зілля знаю, що в землі росте. Хто його відвару вип'є, два дні й дві ночі пластом лежатиме, не знатиме, на якому він світі. Я їй дам цього зілля, а ти...

Козак затрясся в сідлі і втупив у чаклунку свої очі, що палали у п'їтьмі.

— На що ти натякаєш? — спитав він.

— Та й по всьому! — вигукнула відьма й вибухнула гучним сміхом, наче кобилиця заїржала.

Сміх цей зловісною луною покотився ущелинами ярів.

— Сучка! — сказав отаман.

Очі його поволі згасали, він знову замислився, а потім заговорив ніби сам до себе:

— Ні, ні! Коли ми Бар брали, я перший до кляштору ввірвався, щоб її від п'яного наброду захистити і розчере-
пити голову кожному, хто хоч пальцем її торкнеться, а вона себе ножем і тепер світу Божого не бачить... А мацни її рукою, знов за ніж ухопиться або в річку скочить — не вберегти її тобі, нещасному!

— Ти душею лях, не козак, якщо по-козацькому не хочеш дівки приневолити...

— Якби то я був лях! — вигукнув Богун. — Якби то я був лях! — І від різкого болю за голову обіруч схопився.

— Причарувала тебе ця ляшка, — буркнула Горпина.

— Ой, здається, причарувала! — журливо відповів Богун. — Щоб мене перша куля не минула, щоб мені на палі собі життя скінчити... Одна вона у цілім світі потрібна мені, і ця одна мене не хоче!

— Дурний ти! — гнівно вигукнула Горпина. — Вона ж твоя!

— Стули пельку! — скипів козак. — А якщо вона за-
подіє собі смерть, тоді що? Та я себе роздеру, тебе розірву,
макітру об камінь розіб'ю, людей кусатиму, як пес! Я б
душу за неї віддав, славою козацькою пожертвував, утік
би аж за Ягорлик, полк би свій покинув, хоч на край світу
подався б, аби тільки з нею... З нею хочу жити, біля неї
здохнути... От що! А вона себе ножем! І через кого? Через
мене! Ножем себе! Чуєш?

— Нічого з нею не станеться. Не помре.

— Якщо помре, я тебе до дверей цвяхами приб'ю.

— Нема над нею твоєї волі.

— Нема, нема. Хай би вона мене ножем шпортувала, хоч би й убила, і то було б ліпше.

— Дурна ляшка. Чого б їй не прихилитися до тебе з доброї волі! Де вона кращого знайде?

— Допоможи мені, а я тобі дукатів горщик насиплю, і перлів теж. Ми у Барі добре підмолотилися, та й до того брали.

— Ти багатий, як князь Ярема, і славний. Тебе, кажуть, сам Кривоніс боїться.

Козак махнув рукою.

— Що мені з того, коли *серце болить*...

І знов запанувало мовчання. Берег річки ставав дедалі дикіший і пустельніший. Біле сяйво місяця робило химерними обриси дерев і скель. Нарешті Горпина сказала:

— Ось воно, Вороже урочище. Далі треба вкупі їхати.

— Чому?

— Пропаще місце.

Вони притримали коней, і за хвилину задні наздогнали їх.

Богун звівся на стременах і заглянув у люльку.

— *Спить?* — запитав він.

— *Спить*, — відповів старий козак, — *солодко, як дитина*.

— Я їй сон-трави дала, — мовила відьма.

— Помалу, обережно, — зауважив Богун, не зводячи очей із сонної, — *щоби ви її не розбудили. Місяць їй просто в личко заглядає, серденьку моєму*.

— *Тихо світить, не розбудить*, — шепнув один із молодців.

І загін рушив далі. Невдовзі прибули до Ворожого урочища. Це був пагорб над самісінькою річкою, невисокий і округлий, ніби щит, що лежав на землі. Місяць заливав його сяйвом, освітлюючи біле, розкидане по ньому каміння.

Де-не-де воно лежало окремо, подекуди купами, ніби рештки якихось будівель, руїни розвалених замків і костьолів. Подекуди із землі, ніби цвинтарні надгробки, стирчали кам'яні плити. Увесь пагорб скидався на одну величезну руїну. Може, колись давно, ще за часів Ягелла, тут і вирувало людське життя, але зараз пагорб і вся довколишня місцевість, аж до Рашкова, були глухою пустелею, у якій селився тільки дикий звір, а ночами нечиста сила водила свої танки.

Справді-бо, ледве загін піднявся до половини висоти узгір'я, як легенький досі вітерець обернувся на справжній вихор, що почав облітати пагорб із похмурим, зловісним свистом, і тоді молодцям здалося, ніби з руїн долинають тяжкі зітхання, вириваючись із здушених грудей, жалібні стогони, сміх, плач, скигління дітей. Усе узгір'я почало оживати, волати різними голосами. Із-за каміння, здавалося, виглядали високі темні постаті; тіні химерних обрисів тихо прослизали між валунами, у далині поблискували в мороці якісь вогники, неначе вовчі очі, нарешті, з другого кінця пагорба, де найгустіше лежали купки каміння й руїн, почувся низьке горлове виття, якому враз заокселентували інші голоси.

— *Сіроманці?* — прошепотів молодий козак, звертаючись до старого осавула.

— Ні, це упирі, — відповів осавул іще тихіше.

— *О! Господи помилуй!* — перелякано закричали інші, скидаючи шапки і ревно хрестячись...

Коні почали нервово прясти вухами й хропти. Горпина, що їхала попереду всіх, півголосом бурчала незрозумілі слова, ніби сатанинську молитву читала. Аж коли прибули на другий кінець пагорба, вона обернулася й сказала:

— Ну, все. Тут уже добре. Я їх закляттям відганяла, а то вони надто голодні.

Усі полегшено зітхнули. Богун із Горпиною знову поїхали вперед, а молодці, котрі хвилину тому боялися перевести дух, почали перешіптуватися й розмовляти. Кожен пригадував, що в нього колись трапилося з духами або упирами.

— Якби не Горпина, ми б не пройшли, — сказав один.

— Сильна *відьма*.

— А наш отаман і *дідька* не боїться. Не дивився, не слухав, тільки зі своєї милоданки очей не зводив.

— Якби із ним прилучилося те, що зі мною, він не був би такий безпечний, — озвався старий осавул.

— А що з вами, батьку Овсивію, прилучилося?

— Їхав я раз із Рейментарівки до Гуляйполя, їхав уночі повз цвинтар. Аж *бачу*, стриб щось іззаду з могили на кульбаку. Обертаюся: дитя, блідесеньке, аж посиніле!.. Певно, татари у ясир вели з матір'ю і воно померло нехрещеним. Оченята, як свічки, горять, і скімлить, скімлить! Перескочило із сідла мені на шию і, чую, кусає за вухо. О *Господи*, упир! Але недарма я у Волощині довго служив — там упирів більше, ніж людей, і там на них управу знають. Зіскочив я з коня і колодачем у землю. «Згинь! Пропади!» — а воно застогнало, вхопилося за ручку колодача і по лезу під траву втекло. Написав я на землі хрест і поїхав.

— То на Волощині стільки упирів, батьку?

— Кожен другий волох як помре — в упиря перекидається, і волоські найзатятіші. Там їх *бруколаками* звать.

— А хто сильніший, батьку: *дідько* чи упир?

— *Дідько* сильніший, але упир затятіший. *Дідька* як здолаєш, то він тобі служитиме, а від упирів пуття ніякого, їм аби крові напитися. Але *дідько* завше отаман над ними.

— А Горпина над *дідьками* рейментує?

— Певно, що так. Поки жива, поти рейментує. Не май вона над ними сили, отаман би їй своєї зозулі не віддав, бо *бруколаки* на дівочу кров найласіші.

— А я чув, що їм до невинної душі зась.
— До душі зась, а до тіла вони доступ маютьь.
— Ой! Шкода ж буде красуні! Вона ж просто як кров із молоком! Знав наш батько, що брати в Барі.

Овсивій цмокнув язиком.

— Що й казати. Не ляшка — золото!..

— А мені її жаль, — сказав молодий козак. — Як ми її у люльку клали, вона білі рученьки свої склала і так просила, так благала: «Убий, каже, не губи, каже, нещасливої!»

— Не буде їй зле.

Подальшу розмову перебила, під'їхавши, Горпина.

— Гей, молодці, — мовила відьма, — це Татарський розліг. Але не бійтеся, тут тільки одна ніч на рік страшна, а Чортів яр і мій хутір уже ось-ось.

І справді, невдовзі почувся собачий гавкіт. Загін входив у горловину яру, що тягся від річки під прямим кутом, такого вузького, що четверо кінних ледве могли їхати поруч. По дну його, мінячись у місячному сяйві, змієюю біг до річки струмок. Але по тому, як вершники просувалися вперед, круті, урвисті схили розступалися, утворюючи широку долину, з боків оточену скелями, що полого здіймалися вгору. Подекуди росли високі дерева. Вітру тут не було. Довгі чорні тіні від дерев лягали на землю, а на прогалинах, залитих місячним сяйвом, сильно виблискували якісь білі округлі й довгасті предмети, у котрих молодці з жахом упізнали людські черепи й кості.

Злякано озираючись довкола, козаки час від часу хрестилися. Аж ось удаліні блиснув між деревами вогник, і враз прибігли два пси, страшні, великі, чорні, з палаючими очима. Побачивши людей і коней, вони завили й загавкали. Та ось почувся Горпинин голос, і собаки вгамувалися, із важким диханням і харчанням почали бігати довкола вершників.

— Аж моторошно, — шепотіли молодці.

— Це не пси, — буркнув Овсивій, і в голосі його звучало глибоке переконання.

Тим часом із-за дерев показалася хата, за нею стайня, а далі й вище — ще одна будівля. Хата на вигляд була добротна й велика, у вікнах світилося.

— Це моя садиба, — сказала Богунові Горпина, — а там млин, що зерна, крім нашого, не меле, але я ворожиха, на воді ворожу. Поворожу й тобі. Дівчина у світлиці мешкатиме, а якщо хочеш стіни прибрати, тоді її краще поки що у другій половині поселити. Стійте! Злазьте з коней!

Вершники зупинилися, а Горпина покликала:

— Черемисе! Агов! Агов! Черемисе!

Якось постать із пучком запалених трісок у руці виїшла на поріг хати і, піднявши вогонь над головою, мовчки придивлялася до прибульців.

Це був старий чоловік, страшенно потворний, маленький, майже карлик, зі сплющеним квадратним обличчям і розкосими, вузькими, як щілини, очима.

— Що ти за чорт? — спитав у нього Богун.

— Ти його не питай, — мовила Горпина, — у нього язика відрізано.

— Ну ж бо, підійди ближче.

— Слухай, — вела далі дівка, — а може, ми князівну поки що у млині покладемо? А то молодці прибиратимуть світлицю й цвяхи забиватимуть, боронь Боже, ще розбудять.

Козаки, спішившись, заходилися обережно відв'язувати люльку. Богун сам турботливо за усім стежив і сам, узявшись у головах, підтримував люльку, коли її переносили до млина. Карлик, ідучи попереду, присвічував тріскою. Князівна, напоена Горпининим відваром сон-трави, не пробудилася, тільки повіки в неї від світла тріски легенько тремтіли. Обличчя її у червоних відблисках здавалося рум'яним. Може, дівчину загойдували розкішні сни, бо

вона солодко всміхалася під час цього дивного походу, схожого на похорон. Богун дивився на неї, і йому здавалося, що серце ось-ось вискочить у нього із грудей. «*Миленька моя, зозуле моя!*» — шепотів він тихо і грізно, хоч чудові риси його обличчя пом'якшилися і полум'яніли великим вогнем кохання, що спалахнув у ньому й огортав його дедалі дужче, — так вогонь, залишений мандрівцем, розгоряючись, охоплює дикі степи.

Горпина, йдучи поруч, зауважила:

— Прокинеться від цього сну — здоровою стане. Рана загоїться, вона одужає...

— *Слава Богу! Слава Богу!* — відповів отаман.

Тим часом молодці почали перед хатою знімати із шести коней величезні в'юки й вивантажувати килими, парчу та інші коштовності, узяті в Барі. У світлиці розпалили сильний вогонь; одні заносили покривала, другі оббивали дерев'яні стіни кімнати. Богун не лише подумав про безпечну клітку для своєї пташки, а й вирішив цю клітку прикрасити, аби неволя не здалася пташці нестерпною. Невдовзі, повернувшись із млина, він сам пильнував за роботою. Ніч уже добігала кінця, і бліде місячне сяйво вже згасло на маківках скель, а у світлиці ще приглушено стукали молотки. Проста світлиця дедалі більше скидалася на покій. Нарешті, коли вже стіни було завішено, а долівку застелено, сонну князівну принесли й поклали на м'які подушки.

Потім усе стихло. Тільки у стайні ще певний час лунали вибухи сміху, схожого на кінське іржання: це молода відьма, бавлячись на сні з козаками, роздавала їм тумачки й поцілунки.

РОЗДІЛ II



онце вже височенько підбилося у небі, коли наступного дня князівна розплющила зі сну очі.

Погляд її спершу упав на стелю і надовго на ній затримався, відтак оббіг усю кімнату. Свідомість, повертаючись, іще боролася в дівчині з рештками сонних видінь. На обличчі у неї були помітні здивування і неспокої. Де вона? Як тут опинилася і в чийї вона владі? Уві сні усе це чи наяву? Що означає та розкіш, яка її оточує? Що з нею діялося досі?

Цієї миті страшні сцени взяття Бара зненацька постали у неї перед очима, мов живі. Вона пригадала все: різанину, коли тисячами знищували шляхтичів, міщан, ксьондзів, черниць і дітей; вимащені кров'ю обличчя простолюду, шиї й голови, пообмотувані нутроцями, які ще парували, п'яні зойки — судний день вирізаного до ноги міста; нарешті поява Богуна і викрадення. Вона пригадала собі й те, як у хвилину розпачу кинулася на підставлений власною рукою ніж, — і її чоло зросив холодний піт. Певно, ніж тільки ковзнув по руді, бо вона відчуває лише легкий біль, але водночас відчуває і те, що жива, що до неї повертаються сили і здоров'я, а ще князівна пам'ятає, що її довго-довго везли кудись у мольці.

Але де вона зараз? Чи в якомусь замку, чи її врятовано, відбито, чи вона у безпеці? І знову оббігає очима кімнату.

Віконця у ній маленькі, шибки квадратні, як у сільській хаті, і світла крізь них не видно, бо замість шибок вони затагнуті білою плівкою. Невже це й справді сільська хата? Ні, не може бути, супроти цього свідчить її на диво розкішне убрання. Стеля над дівчиною затагнута величезним покривалом із пурпурного шовку в золотих зірках із місяцем; стіни не дуже високі, але геть оббиті парчею; на долівці лежить візерунчастий килим, ніби встелений живими квітами. Бовдур димоходу вкритий перським чепраком, усюди, починаючи від стелі й кінчаючи подушками, на яких спочиває її голова, — золоті торочки, шовки, оксамити. Яскраве денне світло, проникаючи крізь плівки шибок, наповнює кімнату, але пурпурні, темно-фіолетові й сапфірові оксамити вбирають його, створюючи врочистий веселковий напівморок. Князівна дивується, очам не вірить. Чи це якісь чари, чи, може, війська князя Ієремії відбили її у козаків і сховали в одному із князівських замків?

Дівчина побожно склала руки.

— Пресвята Богородице! Зроби так, щоби перше обличчя, котре з'явиться у дверях, було обличчям оборонця і приятеля.

Раптом крізь важку парчеву порт'єру почувися звуки торбана, що линули здалеку, і водночас чийся голос, підспівуючи мелодії, почав знайому пісню:

*Ой, ції любові
Гірші од слабості!
Слабість перебуду,
Здоровіший я буду,
Вірного кохання
Повік не забуду.*

Князівна підвелася на ложі, але в міру того, як слухала, очі її від жаху дедалі більше розширювалися, нарешті, страшенно скрикнувши, вона, як мертва, впала на подушки.

Гелена упізнала Богунів голос.

Але крик її, напевно, проник крізь стіни світлиці, бо за хвилю важкі порт'єри зашелестіли, й сам отаман з'явився на порозі.

Князівна затулила очі руками, а поблідлі й тремтячі її уста повторювали мов у лихоманці:

— Єзус-Мар'я! Єзус-Мар'я!

Проте вигляд, що її так налякав, утішив би не одні дівові очі, бо молодцеве обличчя променіло, а убір аж сявав. Діамантові гудзики його жупана миготіли, як зорі в небі, ніж і шабля іскрилися самоцвітами, жупан зі срібної парчі й червоний кунтуш підкреслювали незвичайну красу смаглявого отамана — ставного, чорнобривого, гордовитого, найвродливішого з усіх українських молодців.

Тільки очі він мав затуманені, ніби вкриті серпанком зорі небесної, і дивився на неї покірливо, а бачачи, що страх не сходить із її обличчя, заговорив низьким і сумним голосом:

— Не бійся, князівно!

— Де я? Де я? — питала вона, дивлячись на нього крізь пальці.

— У безпечному місці, далеко од війни. Не бійся, душе моя мила. Я тебе сюди із Бара привіз, щоб не мала ти кривди ні від людей, ні од війни. Нікого у Барі не пощадили козаки, одна ти жива лишилася.

— А ти що тут, ваша милість, робиш? Чому мене переслідуєш?

— Я тебе переслідую? Боже мій милий! — І отаман розвів руками й захитав головою як людина, котру несправедливо скривдили.

— Я тебе, ваша милість, страшенно боюся.

— І чого ж ти боїшся? Накажеш — від дверей далі не піду: я раб твій. Мені б отут на порозі сидіти й у очі тобі

дивитися. Я тобі лиха не бажаю. За що ти мене ненавидиш? О Боже милий! Ти у Барі, побачивши мене, ножем себе вдарила, хоч давно мене знаєш і могла б здогадатися, що я рятувати тебе прийшов. Не чужий я тобі — друг сердечний, а ти, князівно, за ніж мерщій!

У бліді князівнині щоки враз ударила кров.

— Бо про мене ліпше смерть, аніж ганьба, — сказала вона. — Якщо ти із мене поглумишся, присягаю, заподію собі смерть, хоч і душу цим загублю.

Очі дівчини спалахнули вогнем — отаман побачив, що нема чого жартувати з курцевичівською князівською кров'ю: згарячу Гелена виконає свою погрозу і наступного разу вже не схибить.

Тож він нічого не відповів, тільки, ступивши кілька кроків, сів під вікном на лаву, застелену золотистою парчею, і звисив голову.

Якусь хвилину тривало мовчання.

— Будь спокійна, — нарешті озвався Богун. — Поки я тверезий, поки мені горілка-матінка не задурила голови, поти ти для мене як ікона у церкві. А пити я відтоді, як тебе у Барі знайшов, перестав геть. До того я пив, ох і пив, біду свою у горілці топив. Що ж іще було робити? Але тепер у рот не візьму ні солодкого вина, ні паленки.

Князівна мовчала.

— Подивлюся на тебе, — провадив він далі, — зір красним личком натіщу та й піду.

— Верни мені волю! — мовила дівчина.

— А хіба ти в неволі? Ти тут господиня. І куди вертатися хочеш? Курцевичі всі загинули, вогонь пожер села і міста, князя у Лубнах немає, усюди війна, млеться кров, кругом аж кишить козаками, жовнірами й ординцями. Хто тебе пошанує? Хто пожаліє, захистить, як не я?

Князівна звернула до неба очі, бо згадала, що є на світі хтось, хто і пригорнув би, і пожалів її, і захистив,

але не хотіла вимовляти його імені, аби не дразнити лютого лева, — і враз глибокий смуток стиснув її серце. Чи ще живий той, за ким крається її душа? Будучи у Барі, вона знала, що живий, бо відразу ж після від'їзду Заглоби до неї дійшла чутка про Скшетуського разом зі звісткою про звитяги грізного князя. Але скільки вже відтоді промайнуло днів і ночей, скільки могло відбутися битв, скільки небезпек йому зустрітися! Звістки про нього могли доходити тепер тільки через Богуна, питати якого вона не хотіла та й не сміла.

І голова її впала на подушки.

— Невже я маю ув'язненою тут лишитися? — простогнала вона. — Що я вже тобі, ваша милость, такого заподіяла, що ти ходиш за мною, як біда лиха?

Козак підвів голову і заговорив так тихо, що його ледве було чути:

— Що ти мені заподіяла, не знаю, але знаю: якщо я для тебе біда лиха, то й ти для мене біда лиха. Якби я тебе не покохав, був би вільний, як вітер у полі, і серцем вільний, і душею вільний, і славен, як сам Конашевич-Сагайдачний. Твоє личко — моя лиха біда, твої очі — моя лиха біда; ні воля, ні слава козацька мені не милі! На найліпших красунь і оком не повів, аж поки ти виросла і стала панною! Якось ми узяли галеру із найвродливішими дівчатами, котрих султанові везли, і жодна з них не зачепила мого серця. Порозкошували із ними брати-козаки, а потім я наказав кожній камінь на шию і у воду. Нікого не боявся, ні на що не зважав — війною на поганців ходив, здобич брав, і як князь у замку, так я у степу був. А тепер що? От сиджу тут, раб твій, благаю в тебе доброго слова і виблагати не можу, та й ніколи ще його не чув, навіть тоді, коли тебе брати і тітка за мене сватали. Ой, якби ти, дівчино, була для мене іншою, не сталося б того, що сталося: не перебив би я твоїх кривних, не побратався б із хлопами та бунтарями,

але через тебе я розум утратив. Пішов би за тобою, хоч би куди хотіла, кров за тебе пролив би, душу б віддав. А тепер от сам кров'ю шляхетською замазаний, хоч колись я тільки татарву бив, а тобі здобич привозив — щоб ти у золоті й коштовному камінні ходила, як *херувим Божий*. Чому ж ти мене тоді не покохала? Ой, тяжко, ой, тяжко! Серце крається. Ні з тобою життя немає, ні без тебе, ні далеко, ні близько, ні на горі, ні в долині, *голубко ти моя, серденько моє!* Даруй мені, що я по тебе у Розлоги по-козацькому прийшов, із шаблею і вогнем, але я був п'яний гнівом на князів, та й горілку дорогою пив, харциз нещасний. А потім, як ти від мене втекла, я просто як собака вив, їсти відмовлявся, а рани так боліли, що я смерть-матінку слізно благав забрати мене. А ти хочеш, щоб я тепер тебе віддав, щоб знову втратив, *голубко ти моя, серденько моє!*

Отаман замовк, бо голос йому урвався і з грудей вихоплювався майже стогін, а Геленине обличчя то рум'яніло, то блідло. Що більше незмірної любові чулося їй у Богунових словах, то глибша прірва відкривалася перед дівчиною — без дна, без надії на порятунок.

А козак, спочивши хвильку, опанував себе і мовив далі:

— Прости, чого хочеш. Ось, бачиш, як світлицю прибрано, — усе моє! Це здобич із Бара, на шістьох конях для тебе це привіз — проси, що хочеш: злата жовтого, шат блискучих, коштовностей, рабів покірних. Багатий я, свого маю досить, та й Хмельницький для мене добра не пожаліє, і Кривоніс теж, будеш як княгиня Вишневецька. Замків для тебе досхочу візьму, пів-України подарую, хоч я й козак, не шляхтич, але отаман бунчужний, під моєю рукою десять тисяч молодців ходить, більше, ніж під князем Яремою. Тож проси, чого хочеш, тільки не тікай від мене, тільки зостанься зі мною, *голубко*, і покохай мене!

Князівна підвелася на подушках, дуже бліда, але в її ніжному, премилому личку було стільки незламної волі, гордості й сили, що голубка сеї миті скидалася більше на орлицю.

— Якщо ти, ваша милость, чекаєш од мене відповіді, — сказала вона, — то знай же: хоч би мені вік довелось стогнати у твоїй неволі, я ніколи, ніколи тебе не покохаю, і нехай допоможе мені Бог!

Богун якусь хвилю боровся сам із собою.

— Ти мені таких слів не кажи! — мовив він хрипким голосом.

— Це ти мені не кажи про своє кохання, бо мене від нього беруть сором, гнів і образа. Я не для тебе.

Отаман підвівся.

— А для кого ж ти, князівно Курцевич? Якби не я, чия б ти була у Барі?

— Хто мені життя урятував, щоб приректи на ганьбу і волі позбавити, той мені ворог, а не приятель.

— А якби тебе хлопи вбили? Страх подумати!..

— Ніж би мене вбив, це ти його у мене вирвав!

— І не віддам, бо ти мусиш бути моєю! — вибухнув козак.

— Ніколи! Ліпше смерть!

— Мусиш і будеш.

— Ніколи.

— Ох, якби ти не була поранена, то після того, що сказала, я б іще сьогодні послав молодців до Рашкова і звелів би силою пригнати ченця, а завтра був би твоїм чоловіком. Та й що? Чоловіка гріх не кохати і не голубити! Чи ба, яка вельможна панна, для тебе козацька любов — образа і сором? А хто ти така, щоб мене мати за хлопа? Де твої замки і бояри, де війська? Чому тобі соромно? Чому кривдно? Я тебе на війні взяв, ти бранка. Ой, був би я хлоп, я б тебе

нагаєм по білій спині уму-розуму навчив і без ксьондза твоєю красою порозкошував — якби хлопом був, не рицарем!

— Янголи небесні, рятуйте мене! — прошепотіла князівна.

А тим часом дедалі більша лють вимальовувалася на отамановому обличчі — гнів його виривався назовні.

— Я знаю, — сказав він, — чому тобі кривдно, чому ти мені опираєшся! Для іншого свій сором дівочий бережеш — але нічого з цього, поки я живий, поки я козак, не вийде! Голота твій шляхтич! Шибайголова! Лях лукавий! На погибель же йому! Ледве глянув, ледве покружляв у танці, й уже вона його, а ти, козаче, терпи, лобом об стінку бийся! Але я його дістану, шкуру накажу злупити, цвяхами приб'ю. Знай же ти, що Хмельницький іде на ляхів, а я йду з ним — і голубка твого знайду хоч під землею, а як повернуся, вражу його голову під ноги тобі кину.

Гелена не чула останніх слів отамана. Біль, гнів, рани, хвилювання, страх позбавили її сил — незмірна слабкість розлилася по тілу, в очах потемніло, у голові запаморочилося, і вона без тями упала на подушки.

Отаман якийсь час стояв, блідий від гніву, з піною на губах; раптом він побачив цю неживу, безсило закинуту назад голову, і з уст у нього вирвався майже нелюдський крик:

— Уже по ній! Горпино! Горпино! Горпино!

І впав на землю.

Дебела молодиця притьмом улетіла до світлиці.

— Що з тобою?

— Рятуй! Рятуй! — кричав Богун. — Убив я її, душу мою, світло моє!

— Ти що, здурів?

— Убив, убив! — стогнав отаман, заламуючи над головою руки.

Але Горпина, підійшовши до князівни, ураз збагнула, що це не смерть, а лише глибока непритомність, і, виштовхавши Богуна за двері, заходилася рятувати дівчину.

За хвилину князівна розплющила очі.

— Ну, *доню*, нічого тобі не сталося, — сказала чаклунка. — Ти, либонь, його злякалася і зомліла, але млість відійде і здоров'я повернеться. Ти як горіх дівчина, тобі ще довго на світі жити і щастям тішитися.

— Ти хто? — ледве одводячи голос, запитала Гелена.

— Я? Слуга твоя, як отаман звелів.

— Де я?

— У Чортовому яру. Тут кругом пустеля, нікого, опріч нього, не побачиш.

— А ти теж тут мешкаєш?

— Це наш хутір. Я Донцівна, брат мій полковникує у Богуна, добрими молодцями верховодить, а я тут сиджу й тебе пильную у твоєму золотистому покої. Не хата — терем! Аж в очі б'є! Це він для тебе усе це привіз.

Гелена глянула на вродливе обличчя дівки, і воно здалося їй сповненим щирості.

— А ти будеш до мене доброю?

Білі зуби молодої відьми блиснули в усмішці.

— Буду. Чом би не бути! — відповіла вона. — Але й ти будь доброю до отамана. Він сокіл, він славний молодець! Він тобі...

Тут відьма, нахилившись до Гелени, почала їй шепотіти щось на вухо, а під кінець вибухнула сміхом.

— Геть! — крикнула князівна.